

РЕАЛІЗАЦІЯ НЕВЕРБАЛЬНИХ ЗАСОБІВ СПІЛКУВАННЯ У СПОНУКАЛЬНОМУ ДИСКУРСІ

С. Л. Голошук

Подана стаття присвячена аналізу використання невербальної комунікації в реалізації спонукального дискурсу, обґрунтовуючи їх взаємозв'язок. Значна увага приділяється вивченню теоретичних аспектів невербальної і вербальної комунікації. Теоретичні положення та думки проілюстровано прикладами з англомовної літератури.

Протягом останніх десятиліть спостерігається особливий інтерес до дискурсивного аналізу, теорії мовної особистості, теорії мовленнєвого впливу. Питання про те, що таке дискурс, стає основою нової парадигми лінгвістичного знання, яка дістала назву когнітивно-дискурсивної. Дискурс розглядається не лише як текст, а як комунікативна дія в комунікації, в якій поєднується вербальне і невербальне, а також психологічні, соціальні, культурні та інші компоненти. На сучасному етапі розвитку дискурсознавства **актуальним** є питання вивчення невербальних компонентів комунікації як релевантних для функціонування мови в межах когнітивно-дискурсивної парадигми знання, яка займає важливе місце в науці про мову.

Об'єктом вивчення в даній статті є номінація невербальних компонентів в англомовному спонукальному дискурсі (СД). **Предмет** дослідження полягає в обґрунтуванні можливості і необхідності дослідження невербальних компонентів спонукального дискурсу, у встановленні закономірностей використання номінацій невербальних компонентів, визначення особливостей функціонування в міжособистісному спілкуванні, а також механізмів реалізації взаємодії з вербально вираженими репліками. Особливо важливим для дослідження спонукального дискурсу є виявлення і опис різних можливих співвідношень між мовними і немовними засобами спілкування і побудова типології виділених у ході такого аналізу одиниць та категорій.

Загальною тенденцією сучасних лінгвістичних досліджень є вивчення закономірностей функціонування мовних одиниць та їх взаємодії у процесі комунікації, яку визначаємо як складний процес взаємодії людей, що включає в себе обмін інформацією, вплив партнерів один на одного, сприйняття, оцінку та розуміння один одного. Як зазначає Ф.С. Бацевич, мовлення – основний, але не єдиний спосіб спілкування [1, 58]. Світ невербальних комунікативних компонентів, якими користується людина в ході здійснення одного з найбільш важливих видів своєї діяльності, а саме міжособистісного спілкування, багатий, різноманітний і має довгу історію розвитку. Останнім часом стала з'являтися значна кількість робіт, присвячених дослідженню спонукального дискурсу та директивних мовленнєвих актів, але необхідно зазначити, що до уваги дослідники беруть вербальну складову, яка на сьогоднішній день є більш структурованою і вивченою. Проте, як зазначає дослідниця Л.В. Солошук, вербальні репліки у відриві від контекстуальних корелятивів свого функціонування можуть не містити в собі достатньо структурно-семантичних ознак, котрі характеризують їх комунікативний статус [2, 170]. Таким чином, у даній роботі за **мету** ставимо необхідність довести можливість пізнання невербальних компонентів комунікації через їх номінацію в спонукальному дискурсі. З огляду на такий стан розробки цієї проблематики доречно згадати слова К.Я. Кусько, яка, характеризуючи таке складне і різноаспектне явище, як текстолінгвістика та дискурсна лінгвістика, зазначала, що “це своєрідний стимул для подальших наукових пошуків, теоретичних узагальнень, концептуальних розробок...” [3, 48]. На нашу думку, ця точка зору є правомірною для характеристики такого багатогранного явища як невербальна комунікація. Різноманітні підходи та джерела аналізу невербальних компонентів комунікації лише сприятимуть утворенню цілісної картини.

Е. Селіванова звертає увагу на те, що невербальна комунікація у первинному вигляді може бути зображена комунікацією тварин, оскільки є біологічно цілеспрямованою спільною поведінкою, спрямованою на адаптацію до середовища, телепатичним зв'язком, парамовою жестів, міміки, кінесики [4, 34]. Людина, вступаючи в діалогічні комунікативні відношення з буттям, обмінюється інформацією за допомогою багатьох інших засобів – жестів, міміки, постав тіла, одягу, зачісок, запахів, навіть предметів, які її оточують. Саме їй необхідно декодувати транспозицію сигналів, сумуючи чи зіставляючи її з вербальними репліками, з метою здійснення відповідного комунікативного ходу у відповідь [2, 170].

Моделювання системи спонукального дискурсу вимагає вирішення питання про те, як відбувається невербальна комунікація людини і як вона співвідноситься з вербальною активністю. Розуміння невербальних компонентів спонукального дискурсу дозволяє звести до мінімуму ймовірність помилкового декодування висловлювання, даючи таким чином адресату можливість зрозуміти запропоноване значення висловлювання і здійснити адекватний комунікативний хід. Відсутність невербального оформлення висловлювання може спровокувати відповідний брак комунікативної сфери. Цілісність та успішність СД забезпечується сукупністю умов, які визначають формування того чи іншого мовленнєвого творення суб'єктом і відповідного сприйняття його адресатом. Ми дотримуємося визначення, що невербальні засоби спілкування - це елементи комунікативного коду, які мають немовну (але знакову) природу і разом із засобами мовного коду слугують для створення, передавання і сприйняття повідомлень [1, 59]. Значення різноманітних невербальних сигналів у спонукальному дискурсі стає зрозумілим лише тоді, коли адресат їх "прочитає" та відповідним чином прореагує на них відповідно до умов перебігу ситуації. Це декодування повинно відбуватися з обов'язковим урахуванням культурних та індивідуальних контекстів [1, 59]. З цього приводу А. Д. Белова зауважує, що інформацію, закладену у невербальних компонентах, можна вважати імпліцитною, а отримує її адресат швидше на інтуїтивному та емоційному рівнях і "звертання до невербальних компонентів вигідне не лише тим, що дозволяє уникнути проблем із перекладом, а й тим, що заповнює вербальний та семантичний вакуум між мовними картинками світу" [5, 199].

Існують різні типології невербальних засобів спілкування, оскільки вони утворюються і сприймаються різними сенсорними системами: зором, слухом, тактильними відчуттями, смаком, нюхом, а також з урахуванням того, коли відбувається спілкування. Досліджуючи невербальні компоненти СД, ми виявили, що мовці можуть використовувати різні акустичні (екстралінгвістичні, просодичні) та оптичні (кінетичні, проксемічні, зовнішнього вигляду) засоби невербального спілкування. У табл. 1 подано класифікацію невербальних засобів спілкування, яка враховує їх використання у спонукальному дискурсі.

Таблиця 1 - Невербальні засоби спілкування

Екстралінгвістика	Акустична		Оптична	
	Просодика	Кінесика	Проксеміка	Зовнішній вигляд
-паузи	-темп мовлення	-жести	-відстань між мовцями	-фізіогноміка
-кашель	-тон	-міміка	-вплив території	-тип і виміри тіла
-зітхання	-тембр	-постава тіла	-вплив орієнтацій	-одяг та його стиль
-сміх	-висота гучності	-хода	-дистанція	-прикраси
-плач	-манера мовлення	-контакт очима	-просторове розміщення співбесідників	-зачіска
	-спосіб артикуляції			-косметика
				-предмети особистого вжитку

До екстралінгвістичних засобів невербального спілкування зараховуємо *паузи, кашель, зітхання, сміх та плач*; до просодичних - *темп мовлення, тон, тембр, висоту*

гучності, манеру мовлення та способу артикуляції; до **кінетичних** – жести, міміку, поставу тіла, ходу, контакт очима; до **проксемики** – відстань міжмовцями, вплив території, вплив орієнтацій, дистанцію, просторове розміщення співбесідників; до **зовнішнього вигляду** зараховуємо фізіогноміку, тип і виміри тіла, одяг та його стиль, прикраси, зачіску, косметику та предмети особистого вжитку [1, 60].

Невербальні повідомлення мають певні особливості. Як правило, вони неструктуровані, їх неможливо розкласти на окремі складники, оскільки вони є виявом темпераменту людини, її емоційного стану, самооцінки, соціальних статусів, належності до певної групи, субкультури тощо. Це також лексеми структури, пов'язані з умовами спілкування, які декодуються у межах конкретного контексту і ситуації. Невербальні повідомлення є неінтенціональні, спонтанні, більшою мірою вроджені, ніж набуті; як правило, засвоюються кожним носієм певної культури шляхом спостережень, копіювання невербальної поведінки інших людей;

експлікуються під домінантним впливом правої півкулі головного мозку [5, 59].

Невербальна та вербальна комунікації взаємодіють. Російські психологи, які спеціально досліджували процеси взаємодії вербальних і невербальних компонентів спілкування, визначили функції невербальних повідомлень стосовно вербальних. Це:

- доповнення (у тому числі дублювання і посилення) вербальних повідомлень;
- заперечення вербальних повідомлень;
- регулювання розмови.

Одне з основних положень, яке використовується для характеристики невербальної комунікації, полягає в тому, що вона полегшує процес сприйняття вербально вираженої інформації [2, 170]:

'You strike me as a cat of parts,' says this young man when I'm arrived at his window-sill. I made him a handsome genuflection, rump out, tail up, head down, to facilitate his friendly chuck under my chin; and, as involuntary free gift, my natural, my habitual smile.

For all cats have this particularity, each and every one, -we have our smiles, as it were, painted on. Those small, cool, quiet Mona Lisa smiles that smile we must, no matter whether it's been fun or it's been not. So all cats have a politician's air; we smile and smile and so they think we are villains [6, 69].

На вимогу господаря слуга прибув, щоб виконати важливе доручення. Опис їхнього привітання (*a handsome genuflection, rump out, tail up, head down, friendly chuck, habitual smile*) показує відданість і щирість стосунків, незважаючи на соціальну нерівність (господар-слуга). Якщо з тексту викинути ці «галантні» жести привітання, читач не зрозуміє доброзичливості почуттів. На окрему увагу заслуговує опис усмішки та запропоноване порівняння з усмішкою Мона Лізи (*we have smiles painted on* та *those small, cool, quiet Mona Lisa smiles*).

Залежно від того, яким вираженням обличчя, якою посмішкою, поглядом, інтонацією супроводжується комунікація, взаємодія може змінюватися від кооперативно - до конфліктно-спрямованої:

George watched them eat.

"What are you looking at?"

Max looked at George.

"Nothing."

"The hell you were. You were looking at me."

"Maybe the boy meant it for a joke, Max," Al said.

George laughed.

"You don't have to laugh," Max said to him. "You don't have to laugh at all, see?"

"All right", George said [7, 258].

Прохання мовця припинити його споглядання адресатом виражається неввічливим звертанням конфліктного спрямування (*The hell you were*). Діалог між двома кілерами та хлопцем-заручником характеризується значним накопиченням дієслів невербального спілкування, і навіть в такому невеликому епізоді можна говорити про

два рівні комунікації – невербальний (*watch, look, laugh*) та вербальний, коли мовець озвучує невербальні дії адресата.

Але, з іншого боку, для уникнення небажаного комунікативного результату слухач, наприклад, може дозволити собі щось “не зауважити” чи “не зрозуміти” (конфліктний жест, погляд, інтонацію) через те, що цей інформаційний матеріал є семантично недостатньо визначеним для однозначного тлумачення. Тим самим слухач може блокувати комунікативні наміри мовця і, таким чином, має шанс перевести спілкування в необхідне для нього русло [2, 171].

Дослідження невербальних засобів спілкування у структурі спонукального дискурсу дає можливість звернути особливу увагу на один із екстралінгвістичних засобів спілкування - паузу як компонент невербальної комунікації в реалізації спонукального дискурсу. Дотримання пауз та уміння мовчати під час спілкування несе вагомому інформацію про саму людину. Інформація ця багатопланова і, як будь-яке важливе явище, піддається класифікації та категоризації.

Мовчання є одним із значних засобів регуляції спонукування. Воно позначає мовчазну згоду діям мовця на початку розмови (1), в процесі спілкування вказує на бажання мовця обдумати свій мовленнєвий хід (2) або бажання припинити розмову (3). Відповідно можна говорити про контактновстановлювальну, контактнопідтримувальну чи контактнороз’єднувальну функцію. У таких випадках здійснюється опис характеру мовчання:

(1) *I showed his **grave silence** my white skin, my red nipples, and the horses turned their heads to watch me, also, as if they, too, were courteously curious to the fleshy nature of women. Then The Beast lowered his massive head; Enough! Said the valet with a gesture. **The wind died down, all was still again*** [6, 64].

(2) *‘Could you get them to write it down? With dates, if possible.’*

‘I don’t even know where they are.’

‘It’s for Bettie, Mac.’

*Mac let out a **sharp breath**. ‘What do you want it for?’*

‘To discredit Spragg, of course.’

‘They won’t reopen the case.’

‘Not publicly. But they might let her out. Quietly. She’s going to die in there, Mac. She won’t last anywhere near ten years.’

A dragging silence.

‘I’m not asking them to incriminate themselves. All they have to do is say “He offered us explosives and we refused.”’

‘And you think they are going to be believed?’

‘I think there’s a better chance, than you might think.’

*‘All right’ Mac **stood up**. ‘It’ll take a few weeks.’* [8, 115].

(3) ***A short silence.** ‘I’m sorry.’*

Rivers spread his hands.

But Prior wouldn’t let go. ‘All the same there must be times when one patient actually does need to talk about another. I mean, it must be obvious the conversation about the Cameronians could only have taken place in bed?’ [8, 72].

У першому та другому прикладі подано характеристику мовчання (*a grave silence, a dragging silence*), а в третьому вказується на тривалість мовчання (*a short silence*). Вираження мовчання за допомогою метафоричного опису природи (*The wind died down, all was still again*) допомагає передати внутрішній стан персонажів, зокрема примирення головної героїні з її становищем, а наявність прикметників - змалювати емоційно-психологічний.

Особливого значення мовчання набуває в контактнопідтримувальній функції. У процесі спонукування мовець, бажаючи схилити адресата до своєї позиції, використовує мовчання як запропонований час для роздумів над пропозицією:

He was trying to sound whimsical but was failing.

‘I see,’ she said.

'I hope you do. Because that's the whole point.'
'You aren't expecting me to say anything boring, like, She's been dead for over eighty years?'

'You can say it if you like.'

The silence that followed had to accommodate a good deal. *It was not that his passion was 'crazy' ... but determined that she should not find it so. He waited, apparently at his ease because he had made his ultimatum, and he even glanced about at his familiar scene of other eaters, waiters, and so on, but she knew that here, at this very point, was what he was demanding in return for his very sizeable investment. She had to accept him, his need.*

After a time she heard herself remark, *'You don't like her journals very much, do you? At this he let out a breath [9, 37].*

Мовчання свідчить про бажання одного із учасників діалогу розібратися в ситуації та зосередити увагу на предметі обговорення (*The silence that followed had to accommodate a good deal*).

Стратегію мовчання можуть обирати обидва учасники взаємодії і використовувати як засіб дотримання дистанції з метою почергового впливу один на одного:

He said, after a long pause, while he examined her, 'You've simply decided to forget, that's all it is.'

She conceded, 'Very well, then, I have. Perhaps I don't want to remember. If a man had ever been everything to me – that's what you said, everything ... but I did have a very good marriage. But everything ... let's talk about your play, Stephen. And she deliberately (dishonestly) let this look as if she didn't want to talk about her dead husband.

'All right,' he agreed after a pause. 'But it's not important. I don't really mind about it. Scrap it.' [9, 39-40].

Автор, передаючи мовчання героїв, використовує для цього як вербальний опис (*after a long pause, after a pause*), так і графічний (...), протиставляючи при цьому тривалість мовчання *a pause - a long pause*.

Отже, невербальні компоненти відіграють важливу роль у процесі організації спонукального дискурсу, впливають на його успішність. Несучи значну частину інформації, вони можуть сприяти, перешкоджати або навіть унеможливити його перебіг. Таким чином, **перспективним** є виявлення та опис номінативних одиниць і категорій екстралінгвістики, просодії, кінесики, проксемики та зовнішнього вигляду, які утворюють ядро невербальної комунікації і фіксуються в англomовному спонукальному дискурсі та можуть розглядатися як мовне джерело інформації про невербальну систему дискурсу.

SUMMARY

The article deals with the problem of nonverbal communication with reference to modern discourse analysis and the significance of nonverbal features for the adequate interpretation of the directive discourse.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Солощук Л. В. Невербальная коммуникация: ее место и перспективы исследования в современной лингвистике // Вісник ХНУ. – 2004. – № 635. – С. 170-173.
3. Кусько К. Я. Дискурс іноземної мовної комунікації: концептуальні питання теорії і практики // Дискурс іноземної мовної комунікації. – Львів, 2001. – С. 25-48.
4. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие. – К., 2004. – 336с.
5. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации. – Киев, 1997.
6. Carter A. The Bloody Chamber And Other Stories. – Vitage, 1995. - 185 p.
7. Hemingway E. The Killers // Американская новелла XX века: Сборник. – М.: 1989. – С. 254-274.
8. Barker P. The Eye In The Door. – Penguin, 1993.
9. Lessing D. Love, Again. – Flamingo, 1997. - 340 p.

Надійшла до редакції 19 лютого 2007 р.